

# NASTAVNO - NAUČNOM VEĆU FILOZOFSKOG FAKULTETA U BEOGRADU

## Referat o završenoj doktorskoj disertaciji

Na sednici Nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta u Beogradu održanoj 26.06.2015. god., imenovana je Komisija za ocenu doktorske disertacije kandidata dr Lenče Miloševe pod nazivom "FAKTORI RIZIKA ZA NASTANAK DEPRESIJE U ADOLESCENCIJI IZ UGLA TRANSAKCIONOG STRES MODELA KOGNITIVNE VULNERABILNOSTI". Komisija je pregledala doktorsku disertaciju i podnosi sledeći referat.

### Osnovni podaci o kandidatu i disertaciji

Dr. Lenče Miloševa, rođena 24.07.1968. god., diplomirala je 1990. god. na Institutu za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet Sv. Ćirilo i Metodije, u Skoplju, magistrirala na istom fakultetu 1996. god. sa temom: "Marketing komunikacije: psihologija potrošača i propagandnih poruka" i doktorirala na istom fakultetu 2002. god. sa temom: "Afektivno-konativne crte ličnosti i potrošačko ponašanje". Godine 2006. završila je kurs na George Mason University, SAD a naredne 2007. god. pohađala doktorske kurseve iz razvojne i kliničke psihologije razvojnog doba na Louisiana State University u SAD-u.

Kandidatkinja je od 1991. god. do 1995. god. radila kao istraživač i rukovodilac projekta BRIMA (Joint venture with Gallup-London) u Skoplju, a od 1997. god. do 2004. god. kao klinički psiholog na Odeljenjima za neurologiju i psihijatriju Vojne bolnice u Skoplju. Od 2003. god. do 2007. god. bila je zaposlena u zvanju docenta na Pedagoškom fakultetu Univerziteta Sv. Ćirilo i Metodije u Skoplju. Godine 2008. izabrana je za vanrednog profesora a 2013. god. za redovnog profesora u oblasti kliničke psihologije i razvojne psihologije na Fakultetu medicinskih nauka, Univerzitet Goce Delčev, Štip, gde radi i danas. Osnivač je i rukovodilac Katedre za psihijatriju i kliničku psihologiju. Predaje grupu predmeta na integrisanom studijskom programu opšte medicine: Medicinska psihologija, Savetovanje i psihoterapija, i Razvojna psihopatologija. Na istom fakultetu, u saradnji sa kolegama iz Nirnberga, Klinika za psihijatriju i psihoterapiju, 2014. god. osnovala je doktorske studije iz Neuronauke i njima rukovodi. Dr Lenče Miloševa se kontinuirano edukuje u oblasti psihoterapije i savetovanja (posebno edukacije iz kognitivno-bihejvioralne psihoterapije i sistemske i porodične psihoterapije). Od 2009. god. licencirani je klinički psiholog (specijalna licenca za rad Komore psihologa R. Makedonije).

Doktorske studije na Odeljenju za psihologiju, Univerzitet u Beogradu, upisala je 2009. god. i kao redovan student uspešno položila predviđene ispite sa prosekom 9.88. Do sada dr. Lenče Miloševa ima objavljeno preko 100 naučnih i stručnih radova i saopštenja na naučnim skupovima. Autor je dva univerzitetska udžbenika, tri monografije i jednog poglavlja u udžbeniku u inostranstvu. Od 2005. god. do danas imala je kraća studijska putovanja i predavanja po pozivu na više Univerziteta u Evropi (London, Luven, Nirnberg, Zagreb, Maribor, Samara, Rim, Kopenhagen). Takođe je bila učesnik i rukovodilac brojnih međunarodnih projekata.

Veliko znanje i iskustvo u oblastima razvojne psihologije, psihopatologije i kliničke psihologije pomoglo je kandidatkinji da se fokusira na jednu od veoma živih i aktuelnih istraživačkih tema, koja istovremeno ima veliki praktični značaj, i da joj pristupi na veoma kompleksan i savremen način. Doktorska teza se nadovezuje na niz novijih istraživanja kognitivne vulnerabilnosti za nastanak depresije nastalih u okviru kognitivno-bihejvioralne terapije, koja predstavlja vodeću paradigmu u oblasti tretiranja depresija. Disertacija je napisana na ukupno 196 strana sa literaturom i priložima. Korišćena literatura sadrži 287

referenci, od kojih je većinu čine savremeni istraživački radovi objavljeni u relevantnim naučnim časopisima u oblasti.

### **Predmet i cilj disertacije**

Rana i srednja adolescencija predstavljaju važan period za istraživanje rizika za depresiju pošto je ovo razvojni period u kome se prvi put pojavljuju depresivni simptomi sa čestim recidivima i remisijama u odraslom dobu (Cicchetti & Rogosch, 2002). Jednako je važna i subklinička depresija koja je mnogo manje istraživana uprkos tome što je prisutna kod 20-50% adolescenata (Gotlib, Lewinsohn, & Seeley, 2005). U objašnjenjima faktora rizika za razvoj depresije u adolescenciji u empirijskim istraživanjima prednjači Transakcioni stres model kognitivne vulnerabilnosti (Hankin & Abramson, 2001) koji predstavlja osnovni okvir u ovoj doktorskoj studiji. Ovaj model kombinuje koncepte iz Bekove kognitivne teorije (Beck, 1987; Clark & Beck, 1999), Abramsonove teorije beznadežnosti (Abramson et al., 1989) i teze o ruminativnom stilu reagovanja koje je formulisala Nolen-Hoeksema (Nolen-Hoeksema, 1991). Prema ovom modelu, disfunkcionalni stavovi, negativni inferencijalni stil i ruminativni stil reagovanja predstavljaju faktore rizika koji, u interakciji sa negativnim životnim događajima, mogu voditi razvoju depresivnih simptoma.

Dr Lenče Miloševa analizira ograničenja pomenutog modela i navodi da se jedno najznačajnijih tiče zanemarivanja socijalne podrške, tj. načina na koji je ona percipirana od strane adolescenata. Naime, pregled relevantne literature i savremenih istraživanja pokazuje da je socijalna podrška istraživana ne samo kao zasebni faktor rizika za depresiju, nego i kao faktor koji predstavlja moderator između životnih događaja i depresije. Kandidatkinja stoga predlaže da se ispita opravdanost proširivanja Transakcionog stres modela kognitivne vulnerabilnosti uvođenjem varijable (percipirana) socijalna podrška, čime se istovremeno otvaraju pitanja o mogućnosti i potrebama pomeranja ka integrativnom pristupu u kome bi se kognitivno-bihejvioralni pristup obogatio psihosocijalnim varijablama.

Ovaj doktorat ima, stoga, dva osnovna predmeta: 1. istraživanje uloge i povezanosti varijabli kognitivne vulnerabilnosti za depresiju (disfunkcionalni stavovi, negativni inferencijalni stil i ruminativni stil reagovanja), negativnih životnih događaja (stresora) i depresije, kod kliničkog, subkliničkog i kontrolnog (nekliničkog) uzorka adolescenata u okviru Transakcionog stres modela kognitivne vulnerabilnosti, 2. istraživanje opravdanosti integrisanja u ovaj model varijabli socijalne podrške (porodice, vršnjaka i drugih značajnih osoba) – onako kako ih percipiraju adolescenti. U skladu sa rečenim, osnovni cilj istraživanja podrazumeva ispitivanje i utvrđivanje uloge i povezanosti faktora rizika (kognitivne vulnerabilnosti, psihosocijalnih faktora rizika, sociodemografskih faktora) i kliničke i subkliničke depresije u adolescenciji u okviru Transakcionog stres modela kognitivne vulnerabilnosti.

### **Osnovne hipoteze**

U skladu sa ciljem i problemom istraživanja, dr Lenče Miloševa postavlja sledeće hipoteze:

H1. Postoji značajna povezanost između varijabli kognitivne vulnerabilnosti (disfunkcionalni stavovi, negativni inferencijalni stil i ruminativni stil reagovanja), psihosocijalnih varijabli (negativni životni događaji i percipirana socijalna podrška), pola, uzrasta, školskog proseka, s jedne strane, i nivoa simptoma depresije sa druge.

H2. Očekuje se da percipirana socijalna podrška moderira povezanost između negativnih životnih događaja i nivoa simptoma depresije.

H3. Očekuje se da su varijable kognitivne vulnerabilnosti prediktori depresivnih simptoma u adolescenciji, nakon pojave negativnih životnih događaja, stupajući sa njima u interakciju i predviđajući nivo simptoma depresije.

H4. Očekuje se da nakon kontrolisanja pola, uzrasta i negativnih životnih događaja varijable kognitivne vulnerabilnosti doprinose nivou simptoma depresije.

H5. Očekuje se da će se grupa adolescenata sa kliničkom depresijom, grupa sa subkliničkom depresijom i kontrolna grupa međusobno značajno razlikovati u odnosu na varijable kognitivne vulnerabilnosti (disfunkcionalni stavovi, negativni inferencijalni stil i ruminativni stil reagovanja) i psihosocijalne varijable (negativni životni događaji i percipirana socijalna podrška).

H6. Očekuje se da će se grupe adolescenata sa kliničkom i subkliničkom depresijom značajno razlikovati od kontrolne (nekliničke) grupe, u odnosu na varijable pol i uzrast.

### **Kratak opis sadržaja disertacije**

Doktorska disertacija dr Lenče Miloševe ima dva osnovna dela: teorijski okvir istraživanja i pregled literature koji obuhvata različite teorijske modele, analizu ključnih koncepata i rezultata prethodnih istraživanja, empirijski deo koji obuhvata dizajn istraživanja, rezultate istraživanja, diskusiju, implikacije za buduća istraživanja i zaključke.

Teorijski okvir istraživanja obuhvata pet poglavlja. U prvom su opisani koncepti kliničke i subkliničke depresije. U drugom su navedene dominantne teorije kognitivne vulnerabilnosti za depresiju koje uključuju Bekovu kognitivnu teoriju, teoriju beznadežnosti, teoriju ruminativnog stila reagovanja i Transakcioni stres model kognitivne vulnerabilnosti. Treće poglavlje uključuje detaljan prikaz disfunkcionalnih stavova, negativnog inferencijalnog stila i ruminativnog stila reagovanja. Četvrto se odnosi na negativne životne događaje (stresore), socijalnu podršku i pol, uzrast i školski prosek kao sociodemografske faktore. Peto poglavlje razmatra kognitivni razvoj i kognitivne promene u periodu adolescencije i pojavu i konsolidovanje faktora kognitivne vulnerabilnosti.

U ovim poglavljima, kandidatkinja sa zavidnim poznavanjem savremenih istraživanja u oblasti kognitivne vulnerabilnosti na depresiju na veoma sistematičan način razmatra i integriše postavke različitih teorijskih pravaca. Ona zaključuje da za sada ne postoji veliki broj istraživanja u kojima su predmet istraživanja sva tri faktora kognitivne vulnerabilnosti za depresiju (disfunkcionalni stavovi, negativni inferencijalni stil i ruminativni stil reagovanja). Naime, prethodna istraživanja su bila uglavnom fokusirana na disfunkcionalne stavove i negativni inferencijalni stil (npr. Alloy et al., 2000; Mezulis, Hyde, & Abramson, 2006). Dodavanje ruminativnog stila reagovanja u Transakcioni stres model kognitivne vulnerabilnosti (CV-TSM) Hankina i Abramsona (Hankin & Abramson, 2001) ima za cilj poboljšavanje razumevanja uloge prolongiranog negativnog mišljenja u razvoju simptoma i uvećavanje eksplanatorne moći opšteg prediktivnog modela. Kandidatkinja takođe navodi još jedno ograničenje ovog modela u vidu zanemarivanja percipirane socijalne podrške kod adolescenata. Naime, pregled literature i istraživanja pokazuje da je socijalna podrška faktor koji moderira povezanost između životnih događaja i depresije i da ima ulogu „amortizera“ između negativnih stresnih životnih događaja i depresije, ili da je „amortizer“ nepoželjnih efekata stresa (npr. Cankaya, 2002; Dalhem, Zimet, & Walker, 1991; Bliese & Britt, 2001; Brissette, Scheier, & Carver, 2002; Uchino, 2009). Ona stoga predlaže ispitivanje opravdanosti proširenja modela uvođenjem socijalne podrške, čime se otvaraju nova pitanja o mogućnosti i potrebama pomeranja ka integrativnom pristupu i novim mogućnostima u istraživanju i praktičnoj primeni.

U drugom delu rada, kandidatkinja novodi ciljeve i zadatke istraživanja, hipoteze, varijable i instrumente, opis ispitanika, procedure istraživanja i statističke obrade. Finalni uzorak istraživanja čini 412 adolescenata (61.7% ženskog i 38.3% muškog pola), uzrasta od 13-17 godina ( $M=15.70$ ,  $SD = 1.22$ ). Procedura uzorkovanja odvijala se u dve faze. Prva faza (pilot istraživanje), za potrebe provere pouzdanosti instrumenata sprovedena je na nekliničkom uzorku od 282 adolescenata na uzrastu od 13-17 godina, u školama u Skoplju.

Instrumenti su pokazali dobre psihometrijske karakteristike. U drugoj fazi, u dvogodišnjem periodu, glavno istraživanje je sprovedeno u klinikama i školama u tri glavna centra socio-demografskih regiona u Makedoniji (Štip, Skoplje, Bitolj). Finalni uzorak čine: klinička grupa, 139 (33.7%) ispitanika; subklinička grupa, 133 (32.3 %) ispitanika i 140 (34.0%) ispitanika u kontrolnoj grupi. Kriterijum za uključivanje u klinički uzorak je ispunjavanje dijagnostičkih kriterijuma DSM-IV-TR/DSM-V (APA, 2000; 2013) za unipolarne depresije bez psihotičnih karakteristika (velika depresija, major depresija, MDD). Ispitanici iz subkliničkog uzorka imaju cut off skor za subkliničku depresiju na BDI-II iznad 16 i ne ispunjavaju kriterijume prema M.I.N.I. kid intervjuu za veliku depresiju. Od preostalih adolescenata koji imaju niske skorove na BDI II, ispod cut-off skora za subkliničku depresiju, i pomoću skrining M.I.N.I. kid intervju, a na bazi dobijenih podataka iz liste osnovnih podataka, formiran je kontrolni uzorak adolescenata. Primenjeni su Lista podataka za sve ispitanike; M.I.N.I. intervju (Sheehan & Lecrubier, 2001/2006); Skala disfunkcionalnih stavova (DAS; Weissman & Beck, 1978); Upitnik kognitivnog stila adolescenata (ASCQ; Hankin & Abramson, 2002); Upitnik ruminativnog stila reagovanja (RSQ; Nolen-Hoeksema & Morrow, 1993); Upitnik životnih događaja adolescenata (ALEQ; Hankin & Abramson, 2002); Multidimenzionalna skala percipirane socijalne podrške (MSPS; Zimet, Dahlem, Zimet & Farley, 1988) i Bekov inventar depresije (BDI-II; Beck, Steer, & Brown, 1996).

Rezultati istraživanja potvrđuju da postoji značajna povezanost između faktora rizika za nastanak depresije, s jedne strane, i nivoa simptoma depresije sa druge. Svi uključeni faktori rizika u modelu su međusobno povezani i imaju visoke interkorelacije. U kliničkoj i subkliničkoj grupi kao najjači prediktor iz grupe faktora rizika je niska percipirana socijalna podrška koja predviđa viši nivo simptoma depresije. Za kontrolnu grupu najjači prediktor je negativan inferencijalni stil. Kada je prediktivni model depresije u adolescenciji izgrađen isključivo na bazi faktora rizika kognitivne vulnerabilnosti, negativnih životnih događaja i njihove interakcije, analiza je pokazala da postoji značajna predikcija nivoa simptoma depresije u prediktivnim modelima kliničke grupe (62.5%), subkliničke grupe (63.3%) i kontrolne grupe (65.9%). U kliničkoj grupi ruminativni stil reagovanja ima ulogu najjačeg prediktora nivoa simptoma depresije, u subkliničkoj grupi najznačajniji prediktor su disfunkcionalni stavovi, a u kontrolnoj grupi negativni inferencijalni stil. Dobijeni rezultati takođe ukazuju da percipirana socijalna podrška moderira povezanost između negativnih životnih događaja i nivoa simptoma depresije, što je u saglasnosti je sa razumevanjem socijalne podrške kao „stres amortizera“ – ali samo za subkliničku grupu. Rezultati, dakle, sugerišu da je opravdano uključivanje percipirane socijalne podrške kao psihosocijalnog faktora rizika u kognitivno-bihejvioralne etiološke modele depresije.

Kandidatkinja je kompetentno analizirala prikupljene podatke koristeći savremene statističke tehnike. Diskusija je započela rezimeom glavnih rezultata nakon koje sledi veoma temeljno i sistematično upoređivanje onoga što se dobilo sa prethodno postojećim znanjima. Detaljno su izvedene teorijske i praktične implikacije istraživanja, njegova ograničenja i navedene sugestije za naredna. Iako su rezultati mnogobrojni i veoma složeni, zaključak je dat na veoma koncizan i jasan način. Nakon toga je naveden spisak veoma obimne literature koja je korišćena i dati prilozi.

### **Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije**

Doprinos istraživanja dr. Lenče Miloševe značajan je i višestruk. Nalazi ovog istraživanja nude snažnu podršku povezanosti između faktora kognitivne vulnerabilnosti (disfunkcionalni stavovi, negativni inferencijalni stil i ruminativni stil reagovanja) i depresije. Visoke interkorelacije koje su pronađene između tri varijable kognitivne vulnerabilnosti nude preliminarnu podršku za dodavanje ruminativnog stila reagovanja kao treće varijable kognitivne vulnerabilnosti, koja dalje poboljšava razumevanje razvoja simptoma depresije.

Pored utvrđivanja značaja kognitivnih faktora u objašnjenju nastanka i održavanja depresije u adolescenciji, najvažniji teorijsko-istraživački doprinos rada je u naglašavanju značaja socijalnog konteksta i socijalne podrške (onako kako je percipiraju adolescenti). Nalazi ovog istraživanja takođe su od velikog značaja za razvoj boljih preventivnih, dijagnostičkih i terapijskih strategija. Naime, očekuje se da će rezultati ove doktorske disertacije dati doprinos u prepoznavanju simptoma kod adolescenata sa depresijom, kao i u prepoznavanju simptoma subkličičke depresije koji često ostaju neprepoznati i maskirani. Identifikovanje varijabli po kojima se razlikuju depresivni adolescenti sa dijagnozom i oni bez dijagnoze, kao i grupe adolescenata sa subkličičkom depresijom, veoma su važni zadaci u kliničkoj praksi pošto dovode do unapređenja prevencije i rane intervencije.

Smatramo da će ovaj rad dati značajan doprinos proučavanju problematike depresije u adolescenciji između ostalog i stoga što je jedan od retkih u regionu i prvi u Republici Makedoniji. Ipak, doprinos stvaranju modela za ranu dijagnozu, efikasnu terapiju, a samim tim bolju dugoročnu prognozu i poboljšanje kvaliteta života adolescenata daleko je širi od same Republike Makedonije – on može stimulisati istraživanja u drugim područjima i posledično unaprediti teorijsko razumevanje i terapijsko delovanje na ovaj značajni problem koji pogađa veliki broj adolescenata u raznim sredinama.

### **Zaključak**

Doktorska disertacija dr Lenče Miloševe predstavlja samostalno i originalno naučno delo kojim su u potpunosti ostvareni ciljevi i zadaci navedeni u odobrenoj prijavi doktorske disertacije. Na osnovu analize doktorske disertacije, Komisija zaključuje da kandidatkinja pokazuje izuzetno visok nivo stručnosti i poznavanja dominantnih teorijskih postavki u oblasti kognitivne vulnerabilnosti na depresiju, izvanrednu sposobnost da na originalan način dizajnira i istraži veoma složene probleme i da kompetentno analizira i interpretira nalaze istraživanja povezujući ih i kontrastirajući sa onim što je poznato u dosadašnjoj istraživačkoj literaturi.

Imajući u vidu prethodno izneto mišljenje, predlažemo Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta u Beogradu da dr Lenče Miloševoj odobri javnu odbranu doktorske disertacije pod nazivom: **Faktori rizika za nastanak depresije u adolescenciji iz ugla Transakcionog stres modela kognitivne vulnerabilnosti.**

Beograd, 22.08.2015. god.

Komisija

---

Prof. dr Tatjana Vukosavljević-Gvozden

---

Prof. dr Aleksandar Baucal

---

Prof. dr Goran Opačić

---

Prof. dr Marija Mitić